Опубліковано: Галицький лікарський вісник (журнал включений до міжнародної наукометричної бази INDEX COPERNICUS). Т. 22, число 4. – 2015. – Ч. 2. – С. 134-136. – 0,4 др.а.

УДК 811.161.2'373'27

Ірина Магрицька
канд. філол. наук, доцент кафедри філології та перекладу
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

ЯКОЮ МАЄ БУТИ МЕДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

У статті проаналізовано стан сучасного наукового термінотворення в медичній галузі. З'ясовано причини майже повної відсутності в сучасній Україні європейської практики оригінального термінотворення на національній основі. Запропоновано шляхи збереження української мови як головного атрибута Української держави.

Ключові слова: наукова мова, медичні терміни, термінотворення, український пуризм, питома лексика.

На сторінках деяких російськомовних ЗМІ можна знайти публікації, автори яких піддають нищівній критиці власне українські наукові терміни. Так, у статтях О. Петрича «Эффект бумеранга» [16] та М. Корнієнка «Клиническая филология по-украински» [15], написаних у жанрі гуморески, саркастично висміяно медичні терміни, вміщені в «Російсько-українському словнику» С. Нечая [4]. За задумом авторів, такі назви, як *впорскник* (шприц), *гнилець* (цинга), *гузнівник* (проктолог), *давець* (донор), *дишковиця* (бронхіт), *жовтопропасниця* (вірусний гепатит), *запійна маячня* (біла гарячка), *зарядосерцезапис* (електрокардіограма), *лікознавець* (фармаколог), *низькоросток* (карлик), *одностатеволюбність* (гомосексуалізм), *первневий* (елементарний), *різальник* (хірург), *сагайдак* (футляр), *сморідець* (аміак), *солодиця* (цукровий діабет), *статевохворібник* (венеролог), *схрещенець* (гібрид), *хробаковиця* (апендицит), *червонівка* (еритема), *череняк* (зуб мудрості) тощо, мають викликати в читачів гомеричний сміх і спонукати їх до висновку про абсолютну зайвість або навіть шкідливість цих термінів, до яких давно існують або спільні російсько-українські, або іншомовні відповідники.

Немає сумніву, що наведені власне українські лексеми на позначення медичних понять є результатом дії мовного пуризму. Енциклопедія «Українська мова» трактує це явище як крайній вияв турботи про чистоту літературної мови, культури мови, як оберігання мови від впливу іншомовних запозичень, очищення її від не літературних явищ (діалектизмів, просторіччя тощо) [12: 503]. І додає: «Пуризм постає як реакція на загрозу денаціоналізації, втрати самобутності культури і національної мови» [там само].

Метою нашої розвідки є спроба з'ясування феномену неприйняття авторами цих і подібних публікацій українського пуризму як такого.

Зауважимо, що український лінгвопуризм – не унікальне явище: у багатьох європейських культурах процеси очищення мов від чужорідних елементів є вже усталеною традицією, «неминучим етапом їх становлення і зміцнення» [8: 49], своєрідною «формою боротьби народу за політичну і культурну незалежність» [2: 61].

П. Селігей, відстежуючи загальноєвропейські пуристичні тенденції, наводить численні приклади, які демонструють прагнення різних народів до мовного самоствердження шляхом добору власних відповідників до іншомовних слів, передусім – творення наукової термінології на національній основі [8]. Саме так кілька сторіч тому виник й утвердився місцевий пуризм у Німеччині, яка перебувала під культурним впливом Франції; в Угорщині, яка була під тиском німецької та французької мовних стихій; в Ісландії, де зусиллями тамтешніх філологів розгорнувся рух за очищення мови від данських і німецьких

нашарувань; у Чехії, яка виборювала власну мову, а відтак ідентичність, у потужної імперії Габсбургів; у Польщі, де пуризм також був відповіддю на насильницьке понімечення поляків. У ХХ ст. Туреччина реформувала свою мову шляхом рішучого витіснення арабо-перських термінів й утвердження замість них питомих просторічних слів і діалектизмів, ретельно зібраних філологами на турецьких теренах.

Багату пуристичну практику як обов'язковий етап становлення літературних мов на народній основі мають й інші європейські народи (болгари, серби, македонці, хорвати, естонці, італійці, фіни), а також народи Азії – перси, євреї, японці тощо.

А от за часів глобалізації більшість уже сформованих європейських мов активно протидіють англо-американському тискові. У цьому плані варта великої поваги практика мовного регулювання Франції, історія якої нараховує понад п'ять сторіч. У новітні часи, а саме від 1994 року, тут діє мовний «Закон Тубона» (названий так за прізвищем тодішнього Міністра культури і франкомовності Жана Тубона, який уніс відповідний законопроект на розгляд Національної асамблеї), згідно з яким французька мова є мовою освіти, праці, торгівлі та публічних послуг. Цим законом навіть передбачено сплату великих штрафів за надмірне використання іншомовної лексики; її вживання допускається лише в разі відсутності відповідного аналога у французькій мові, при цьому запозичене слово обов'язково пояснюється французькою.

Нагадаємо, що в таких країнах, як Німеччина, Туреччина і Франція мовний пуризм завжди підтримували й підтримують урядові структури та перші особи держави. Так, на сторожі французької мови стоять інституції, підпорядковані безпосередньо президентові або прем'єр-міністрові, – такі, як Вища рада французької мови, Головна комісія з термінології та неологізмів, спеціалізовані термінологічні комісії Французької академії, координовані підрозділом Міністерства культури, Головним управлінням з питань французької мови.

За свідченням Р. Яковець [14: 524], у багатьох європейських країнах (таких, як Німеччина, Польща, Естонія, Словенія, Хорватія тощо) сьогодні активно працюють громадські об'єднання, які опікуються захистом своїх мов від надмірних запозичень. П. Селігей додає, що європейським народам позбутися комплексу мовної меншовартості й утвердити культ свого, а не чужого завжди допомагала просвітницька діяльність їхніх національних наукових і культурних авторитетів [8: 59]. Учений робить висновок: у дилемі «запозичати чи творити власне» вибір залежить не стільки від внутрішньомовних чинників, скільки від ідейних настанов суспільства [там само].

Практика українського пуристичного термінотворення бере свій початок від останньої третини XIX ст. – саме тоді з'явилися лексикографічні праці М. Левченка «Опыть русско-украинскаго словаря» (1874 р.) та І. Верхратського «Знадоби до словаря южноруского» (1877).

20-ті роки минулого сторіччя були найпродуктивнішим періодом творення термінів на живомовній основі. Так, у цей час видано кілька словників медичних термінів: «Російсько-український словничок медичної термінольогії» О. Курило (К., 1918), «Російсько-український медичний словник» М. Галина (К., 1920), «Номенклятура хвороб» О. Корчака-Чепурківського (К., 1927), «Медичний російсько-український словник» В.Ф. Кисільова (О., 1928), «Словник медичної термінольогії» В. Крамаревського (Х., 1931). Ці словники містили такі питомі найменування, як *б'ючка* (артерія), *гнояк* (абсцес), *комірка серця* (шлуночок серця), *ломець* (ревматизм), *навіювання* (гіпноз), *ядуха* (сильна задишка) і под.

Цікаво, що в ті ж роки в Україні вийшли друком десятки оригінальних і перекладних підручників з медицини, а українськомовних медичних часописів тоді видавалося не багато й не мало, а 22. Усі (!) вчені тоді погоджувалися з тим, що в термінотворенні слід використовувати внутрішні мовні ресурси, термінувати нові поняття як шляхом використання вже наявних у мові лексем, так й індивідуального творення питомо українськими морфемами.

Таким чином, українські пуристи 20-х років довели, що українська мова має весь лексичний і граматичний арсенал для творення наукових термінів «у дусі народної мови» (вислів М. Левченка). І цим підтвердили висновок французького лінгвіста А. Доза про те, що немає переваг одних мов над іншими, що «жодна мова сама по собі не є більш пристосована (придатна) до життя, ніж сусідні з нею» (цит. за: [1: 216]).

Але, як відомо, 1933 року радянська влада поклала край як українізації взагалі, так й українському пуристичному термінотворенню зокрема. Українських філологів, які були причетні до цього процесу, було репресовано, їхні праці затавровано як «шкідницькі» та «буржуазно-націоналістичні», термінологічні словники вивезено з України і знищено.

С. Василевський, один із авторів гостро критичної статті щодо українських пуристів 20-х років, опублікованої в журналі «Мовознавство» (№ 1 за 1934 р.), писав: «Ми маємо справу з ворогом озброєним, який перегорнув не одну тисячу сторінок етнографічних пам'яток і взагалі різних літературних джерел (а хіба з наукової точки зору це погано? – ***І. М.***)… За «чистою наукою» Тимченка, Кримського, Курило та інших ховалися фашистські інтервенціоністські плани… Ми, озброєні наукою Маркса-Леніна-Сталіна, остаточно доб'ємо ворога і побудуємо більшовицьке українське мовознавство, гідне доби соціалізму» [13: 181].

1936 року з'явився очищений від «націоналістичних» елементів «Словник медичної термінології», укладений «бригадою наукових працівників», який задемонстрував цілковите знекровлення національної медичної лексики. Відтоді й аж до початку 90-х років минулого сторіччя наукові терміни в українській мові творилися вже або шляхом калькування чи прямого запозичення з російської мови, або перенесенням інтернаціоналізмів із тієї ж російської – лишень було б менше розбіжностей між двома «братніми» мовами.

В одному з інтернет-коментарів до переліку українських термінологічних словників, знищених комуно-більшовицькою владою 1933 року [17], читаємо: «Цей перелік вражає. Бо він містить ті самі термінологічні словники, що їх дефіцит ми відчуваємо зараз, змушені використовувати іншомовні запозичення. Внаслідок цього дефіциту нащадки тих, хто причетний до знищення тих словників, глузують зараз: «А как па-украíнскі будєт «гінеколог» – «піхвознавець», что лі?».

Цілком логічно, що здобуття Україною політичної незалежності 1991 року стало поштовхом для нової пуристичної хвилі в українському мовознавстві. Варто погодитися з О. Тараненком у тому, що «пуризм у сучасній мовній практиці спрямований на очищення української мови не взагалі від слідів впливу інших мов і проти запозичень не з польської мови (відомо, що українська мова розвивалася протягом кількох сторіч під потужним впливом не лише російської, а й польської мови, яка теж залишила в ній помітний слід. – ***І. М.***), а тільки з російської, яка … розглядається при цьому як основне джерело зовнішнього впливу на українську мову, здатна позбавити її ознак своєї ідентичності. У такій боротьбі з наслідками впливу російської мови відбувається як усунення власне русизмів, так і не завжди усвідомлюване відштовхування взагалі від образу російської мови, у тому числі від наявних у ній іншомовних слів, … від історично спільних для обох мов одиниць» [10: 86].

Учений веде мову про специфічний власне український різновид мовного пуризму – боротьбу з т.зв. «москвофільством», яке, за В. Сімовичем, означає: «приймати те, що від чужих народів попадає до скарбу нашої мови, не від них безпосередньо, а просіяним крізь московське сито… оминаючи свої власні фрази, брати московські; дослівно перекладати (а то й неперекладними лишати) слова й вислови з московської мови, не додивляючись до того, чи вони відповідають духові нашої мови, чи ні» [9: 20].

Щоб визначити стан, у якому перебуває наукова термінологія на 20-му році незалежності Української держави, достатньо взяти до рук, наприклад, чинні російсько-українські словники медичної термінології [5; 6] і подивитися, як вони перекладають українською лексему *туберкулёз*. Ігноруючи традиційний народнорозмовний його синонім *сухоти*, укладачі цих словників подають лише його російсько-латинський варіант –

туберкульоз. А ще варто проаналізувати виступи представників української «еліти», які мали б пропонувати суспільству взірці мовлення, у т.ч. й наукового. Отож, один із народних обранців з високої трибуни Верховної Ради промовляє: *«Консенсус іде в тому сенсі, що секвестр і кадастр треба пролонгувати».* Усі п'ять іменників-термінів у цій цитаті є запозиченими, і ми маємо великий сумнів у тому, що хтось, окрім самого депутата, зрозумів зміст сказаного.

Щодо надмірного використання запозиченої лексики С. Караванський зауважує: «Занадто часте вживання іншомовних слів дехто вважає за ознаку освіченості. Досвід же і практика свідчать, що любов до «вчених» слів часом приховує брак освіти і незнання рідної мови. Годі заперечувати, що сучасна культурна людина не може не вживати іншомовної лексики, а надто у сфері науки. Проте надмірне вживання іншомовних слів, а тим паче козиряння цим уживанням, не прикрашає мови сучасників. Іншомовні слова треба вживати там, де необхідно, де без них нема як обійтися. Там же, де є можливість вживати свою лексику, краще вживати свою» [3: 92].

То чому ж у сучасній Україні, нібито позбавленій колоніальних пут, майже відсутня європейська за своєю суттю практика оригінального термінотворення на національній основі, а окремі пуристичні спроби викликають категоричне заперечення з боку їх противників, а також заяви останніх про «дефективність» питомої української термінології, ширше – про убогість української мови та її непридатність для інших, окрім фольклору і мистецтва, сфер? Чому досвідчені фахівці самоусунулися від «опитомнення» термінології, а передові кола української інтелігенції виявляють байдужість до цих процесів?

Відповідь на ці запитання одна: Україна досі залишається постколоніальною країною. Головною ознакою її постколоніалізму є те, що багато українців ще не позбулися малоросійської або радянської ідентичності – далася взнаки кількасотрічна асиміляція тубільного населення в панівну, нібито престижнішу, російську мову і культуру. І, ніде правди діти, ця асиміляція триває і в наші дні.

Сьогодні в Україні працюють два основні проекти: перший базується на європейській орієнтації, другий спрямований на євразійську міфічну спільноту, т.зв. «русскій мір» – утопійний, ретроградний, але такий, що має велику підтримку серед значної частини населення України. Який із цих проектів переможе, покаже час. Якщо перший, то, на наше переконання, українська термінологія, ширше – українська мова – не потоне в океані глобалізації; вона позбудеться російського посередництва й відходитиме від англоцентризму, а отже, збережеться як мова сильна й самобутня.

Але чи варто філологам мовчки вичікувати, який із цих двох проектів переможе? О. Ткаченко застерігає: слабша мова (а українська, об'єктивно, є такою – ***І. М.***) не має права на лексичне змішування, бо це може стати початком її кінця; без пуризму вона приречена на поступове витіснення й у кінцевому підсумку – на повне вимирання [11: 245].

П. Селігей дає в цій небезпечній для української мови ситуації слушні рекомендації, які адресує як українським філологам, так і самій Українській державі: «Бажано розширити права Комітету наукової термінології НАН України з перспективою відновлення Інституту української наукової мови. У складі Комітету варто створити комісії з різних галузей знання, які б регулярно видавали збірники обов'язкових і рекомендованих термінів. Обговорювати пропоновані варіанти доцільно на демократичних засадах – за участю якнайширшого кола зацікавлених осіб і установ. Прийняті ж рішення мають бути обов'язковими для всіх міністерств, науково-освітніх закладів, підприємств, редакцій і видавництв… Організувати Комісію швидкого мовного реагування, яка б оперативно відстежувала появу в літературі та ЗМІ нових запозичень і пропонувала натомість питомі відповідники… Заохочувати перекладацьку роботу, а в університетах розпочати підготовку майбутніх перекладознавців і наукових перекладачів… Формувати громадську думку, адже головною перешкодою для становлення самобутніх національних терміносистем є не стільки внутрішні особливості мови, скільки суспільна байдужість, несприйняття мови як культурні цінності…

Поглиблювати теорію термінозапозичень з огляду на сучасні глобалізаційні реалії, зокрема з'ясувати, які типи й обсяги зовнішніх впливів є корисними для української мови, а які – руйнівними» [7: 28].

Тож завдання окреслені, справа – за волею держави й філологічної громади до праці на ниві збереження української мови як головного атрибуту Української держави. Без такої волі наше мовознавство й надалі залишатиметься озброєним «наукою Маркса-Леніна-Сталіна» й перебуватиме в колоніальному стані.

Література

1. Булаховський Л. А. Вибр. праці в п'яти томах. Т. 1. Загальне мовознавство / Л. А. Булаховський. – К. : Наукова думка, 1975. – 496 с.
2. Веденов М. Норма и реч / М. Веденов. – София : Народна просвета, 1986. – 87 с.
3. Караванський Святослав. Секрети української мови / С. Караванський. – К. : «Кобза», 1994. – 152 с.
4. Нечай С. Російсько-український (московсько-руський або москвинсько-руський) медичний (лікарський) словник з іншомовними назвами. 15000 слів. [С. Нечай]. – К. : УЛТК, Фонд ТТ, 2000. – 432 с.
5. Присяжнюк Марія. Російсько-український медичний словник. 20000 слів. [М. Присяжнюк]. – К. : Видавничий дім «КМ Academia», 1995. – 504 с.
6. Російсько-український словник наукової термінології. Книга 2: Біологія. Хімія. Медицина [НАН України. Упоряд. С. П. Вассер, І. О. Дудка та ін.]. – К. : Наукова думка, 1996. – 660 с.
7. Селігей П. Питоме і чуже в термінології: гармонія чи конфлікт? / П. Селігей // Вісник Національної академії наук України. – 2007. – № 9. – С. 20-28.
8. Селігей П. О. Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі / П. О. Селігей // Мовознавство. – 2008. – № 1 – С. 49-66.
9. Сімович Василь. Про «москвофільство» в українській мові / В. Сімович // Урок української. – 2001. – № 8. – С. 20-26.
10. Тараненко О. О. Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2005. – №3-4. – С. 85-104.
11. Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу / О. Б. Ткаченко. – К. : Спалах, 2004. – 272 с.
12. Українська мова: енциклопедія / Редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
13. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциту: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін.. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 399 с.
14. Яковець Руслана. Український мовний пуризм на європейському тлі / Р. Яковець // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. – 2004. – Вип. 34. Ч. ІІ. – С. 521-526.
15. Корниенко Михаил. Клиническая филология по-украински [Електронний ресурс] / Корниенко М. – Режим доступу: http://www.from-ua.com/voice/8ac87a566f138.html. – Назва з титул. екрану.
16. Петрич Александр. Эффект бумеранга [Електронний ресурс] / Петрич А. – Режим доступу: http://www.ruska-pravda.com/index.php/200902131328/stati/pravdizmy/2009-02-13-11-30-35.html. – Назва з титул. екрану.
17. Національний форум політичних дискусій «Чорна рада» http://chorna-rada.org.ua/showthread.php?t=273